

MIKÓ GÁBOR

A középkori
Magyar Királyság
törvényei és a Corpus
Juris Hungarici



MIKÓ GÁBOR
A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRVÉNYEI
ÉS A CORPUS JURIS HUNGARICI

ARPADIANA V.

Sorozatszerkesztő:
Fodor Pál és Zsoldos Attila



ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2021

MIKÓ GÁBOR ■

A KÖZÉPKORI MAGYAR
KIRÁLYSÁG TÖRVÉNYEI
ÉS A CORPUS JURIS
HUNGARICI



ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2021

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával jelent meg.



Árpád-ház Program

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjában készült.

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021

© Mikó Gábor, 2021

ISBN 978-963-416-241-4, ISBN 978-963-416-329-9 (PDF)
ISSN 2677-0881

Címlapon: Corpus Juris Hungarici (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 183., Todoroszku–Horváth Könyvtár példánya); hátsó borítón: Constitutiones incliti regni Hungariae (25. Jan. 1486.) Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 834.

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH)

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató

Nyomdai előkészítés:

BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető és kiadói szerkesztő: Kovács Éva

Borító: Zsigmondné Balázs Ildikó

Tördelés: Hudecz Andrea

Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Dránovits Anna

■ TARTALOM

ELŐSZÓ	9
I. A „RÉGI” JOGANYAG ÖSSZEGYŰJTÉSÉRE TETT KÍSÉRLETEK A CORPUS JURIS HUNGARICI MEGJELENÉSE ELŐTT	13
Werbőczy és a Tripartitum	13
A Hármaskönyv megújítása: a Quadripartitum	18
A Quadripartitum kéziratos példányai	25
1/A) A bécsi császári könyvtár egykori Négyeskönyv-példánya	27
1/B) A sárospataki Református Kollégium Quadripartitum-példánya	28
1/C) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 1765. jelzetű példánya	29
1/D) A keszthelyi Festetics-könyvtár egykori Quadripartitum-példánya	30
2/A) Az esztergomi Batthyány-könyvtár Quadripartitum-példánya	31
2/B) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 512. jelzetű példánya	33
2/C) A pécsi Klimó-könyvtár Quadripartitum-példánya	35
2/D) Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár Quadripartitum-példánya	36
3/A) A nádasdladányi Nádasdy-könyvtár Quadripartitum-példánya	37
3/B) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 3647. jelzetű példánya	38
3/C) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 4512. jelzetű kézírata	39
3/D) A nagyszombati jezsuita kollégium 1. Quadripartitum-példánya	41
3/E) A nagyszombati jezsuita kollégium 2. Quadripartitum-példánya	43
3/F) A nagyszombati jezsuita kollégium 3. Quadripartitum-példánya	44
4/A) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 525. jelzetű kézírata	45
A dekrétumok összegyűjtése	46
Részösszegzés	55
II. A MAGYAR TÖRVÉNYEK KÉZIRATOS GYŰJTEMÉNYEI (12–16. SZÁZAD)	57
Középkori törvénygyűjtemények	57
Admonti kódex	57
Budai János kódexe	65
Thuróczy-kódex	66

16. századi törvénygyűjtemények	73
Nyárády János gyűjteménye	74
Ilosvay-kódex	76
A Gregoriánczi–Nádasdy–Festetics kódexek családja	80
A) Gregoriánczi-kódex	80
B) Az úgynevezett „nagyobb” Nádasdy-kódex	82
C) A Festetics-féle törvénygyűjtemény	84
A Kollár-féle I. kódex és a Bajor Állami Könyvtár törvénygyűjteményének családja	86
A) Kollár-féle I. kódex	86
B) A müncheni Bayerische Staatsbibliothek Clm 13192. jelzetű kódexe	88
Lőcse város levéltárának törvénygyűjteményei	89
A) Lőcse város levéltárának úgynevezett „III.” kódexe	89
B) Melchior Genersich törvénygyűjteménye	97
A „kisebb” Nádasdy-kódex és a nagyszombati jezsuita kollégium törvénygyűjteményének családja	99
A) Az úgynevezett „kisebb” Nádasdy-kódex	99
B) A nagyszombati jezsuita kollégium kézírata	103
További, kódexcsaládokba nem besorolható kéziratok	108
A) A Debreceni Református Kollégium kódexe	108
B) Az úgynevezett „nagyobb” Esterházy-kódex	110
C) Az úgynevezett „kisebb” Esterházy-kódex	117
D) A herceg Esterházy-levéltár törvénygyűjteménye	118
E) Jeszenszky Dániel kézírata	122
F) Beniczki János kézírata	124
G) Kassa város levéltárának törvénygyűjteménye	128
H) Kassa város levéltárának II. törvénygyűjteménye	130
I) Monoszló Miklós és Monoszló András törvénygyűjteménye	133
J) A Magyar Udvari Kamara Számvevőségének törvénygyűjteménye	135
K) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 516. jelzetű kézírata	140
L) Az Országos Széchényi Könyvtár Quart. Lat. 394. jelzetű kézírata	141
M) A bártfai levéltár úgynevezett „nagyobb” törvénygyűjteménye	143
N) Selmecbánya város levéltárának „IV.” törvénygyűjteménye	146
Részösszegzés	150
III. A MAGYAR TÖRVÉNYEK ELSŐ NYOMTATOTT KIADÁSA (1584)	
ÉS MOSSÓCZY ZAKARIÁS	153
Mossóczy pályája és műveltsége	153
A Corpus Juris Hungarici felépítése és a kéziratok törvénygyűjtemények szerkezete	157
Részösszegzés	165

IV. MIKÉNT TÖRTÉNT A CORPUS JURIS SZÖVEGÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA A GYAKORLATBAN?	167
Okleveles példányok	168
A Corpus Juris Hungarici szövegváltozata	172
Részösszegzés	179
Zsigmond király parancslevele	181
V. A HITELES TÖRVÉNYPÉLDÁNYOK FELHASZNÁLÁSA A CORPUS JURIS SZERKESZTÉSE SORÁN	187
Bevezetés	187
Hiteles dekrétumpéldányok a középkorból	188
Hiteles dekrétumpéldányok a kora újkorból	192
Részösszegzés	197
VI. A „SZENT KIRÁLYOK TÖRVÉNYEI” A CORPUS JURISBAN	199
Historiográfiai áttekintés	199
A dekrétumok fennmaradása	210
A törvények egységes hagyományának eredete	219
Könyvtári és levéltári rövidítések jegyzéke	223
Forrás- és irodalomjegyzék	225
Földrajzi és személynévmutató	245

■ ELŐSZÓ

Jelen kötet tizennégy év kutatásának az eredménye. 2006-ban találtam rá egy 9. században írott egyházi dekretálgyűjteményben olyan határozatokra, amelyek forrásul szolgáltak Szent István törvénykönyvének három kapitulumához. Az erről szóló tanulmányom 2007-ben jelent meg a *Magyar Könyvszemle* hasábjain.¹ Ennek írása közben már felhasználtam egyes 15., illetve 16. században keletkezett kéziratok törvénygyűjteményeket, amelyek – a 12. századi Admonti kódexet leszámítva – legkorábbi Árpád-kori törvényeinknek is legfontosabb forrásai.

Az ezt követő években Kovachich Márton György és fia, József Miklós kéziratok hagyatékában kutatva jutottam arra a felismerésre,² hogy milyen nagy szükség volna az 1500-as évekből fennmaradt több tucat kéziratok dekretumkollekció alapos megismerésére, értve ezen az egyes köteteknek mind a tartalmát, mind a szerkezetét. Megkíséreltem tisztázni e kódexeknek a *Corpus Juris Hungarici*hez való viszonyát, egyúttal pedig feltérképezni a gyűjtőmunka mozgatórugóit és maguknak a gyűjtőknek a körét is. Az évek során megvizsgáltam és részletesen leírtam a 19–20. századi szakirodalomban már helyet kapott nevesebb kéziratokat, amelyek többségéről azonban korábban nem készült semmiféle alaposabb ismertetés. Munkám során arra is fény derült, hogy ezek egy részében nem csupán törvénytövegek, hanem más típusú források, például levelek, oklevelek és krónikák is fennmaradtak. Különösen ez utóbbiak között találtam több, eddig ismeretlen, unikális adatokat fenntartó művet, amelyeket ki is adtam.³

A 2014-ben benyújtott doktori disszertációm már tartalmazta a három legrégebbi kézirat (Admonti kódex, Budai János-féle kézirat, Thuróczy-kódex), továbbá egy tucat 16. századi törvénygyűjtemény leírását. Ekkorra már áttanulmányoztam mind a régebbi, mind az újabb szakirodalmat, képet kaptam a legjelentősebb gyűjtemények, így az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a budapesti Egyetemi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia kéziratok állományáról, továbbá – elsősorban katalógusok alapján – nagyobb, Budapes-

1 *Mikó*: Pszeudo-izidori hamisítványok.

2 *Mikó*: Festetics-könyvtár.

3 *Mikó*: Thuróczy-kódex.; *Mikó*: Ottó herceg.; *Mikó*: Ismeretlen lajstrom.

ten kívüli gyűjtemények kollektívairól is. A határon túli gyűjtemények megismerését nagyban segítette a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Mikrofilm-tára és az annak anyagából kialakított Diplomatai Fényképgyűjtemény. 2011-ben két jelentős törvénygyűjteményt találtam a lőcsei városi levéltárban, 2012-ben pedig több hónapos bécsi tartózkodás során átkutattam a Haus-, Hof- und Staatsarchiv, továbbá a Kriegsarchiv azon állagait, ahol 16. századi, hazai vonatkozású országgyűlési anyagokat őriznek. Mindezen vizsgálatok nyomán világossá vált számomra, hogy 1526 előtt csupán néhány kéziratos dekrétumgyűjtemény készült, és ezeknek sem volt céljuk a Magyar Királyság teljes fennmaradt joganyagának összegyűjtése.

Az 1526 és 1584 (vagyis a *Corpus Juris* megjelenése) között készült több tucat kézirat ellenben arra utalt, hogy ez idő tájt valamiért egyfajta „divattá” vált efféle kollektívák készítése. Voltak köztük olyanok, amelyek kizárólag Mohács utáni törvényszövegeket foglaltak magukban, de olyanok is, amelyek Szent István korától fogva egészen összeállításuk évéig tartalmaztak dekrétumszövegeket. Ez utóbbi típusú kötetek jellemzően azok, amelyek a jogi emlékeken kívül más jellegű forrásokat is megőriztek – ezért neveztem őket egy korábbi tanulmányomban „enciklopédikus igénnyel” konstruált kéziratoknak.⁴ Jóllehet mindkét kéziratcsoportot lehetett használni – és minden bizonnyal használták is őket – a bírósági ítélezésben, a nagyobb gyűjtemények megrendelői láthatóan ennél többre, az ország történetének reprezentációjára is törekedtek. Ezt, valamint az 1526 utáni kéziratok kiugró számát figyelembe véve magam úgy véltem – és vélem most is –, hogy a „műfaj” megjelenését mindenekelőtt a Magyar Királyságnak a Habsburg-államba való betagozódása motiválhatta. Az „enciklopédikus” kötetek hívták fel arra is figyelmemet, hogy a kora újkorban ismert Árpád-kori törvények (Szent István, Szent László és Könyves Kálmán törvénykönyvei) külön korpuszt alkotnak a gyűjteményeken belül, és tradíciójuk nagyon régre, a 12. vagy legkésőbb a 13. századra nyúlik vissza.⁵

2014 után tovább folytattam az anyaggyűjtést. Ezúttal már az említett nagy kézirat- és levéltárak teljes körű áttanulmányozására törekedtem, így mind a Széchényi Könyvtár, mind a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában találtam további kollektívákat, amelyekről a korábban kialakított séma alapján leírásokat készítettem. Sikerült további külföldi levél- és könyvtárakba is eljutnom, amelyek állományaiban további kötetek kerültek a kezembe – 2014-ben Admontban, 2015-ben Kassán, 2016-ban Kolozsvárott, 2017-ben (ismételten) Bécsben, 2018-ban pedig Zágrábban kutattam. A bécsi okleveles anyag áttanulmányozása segítette annak rekonstrukcióját, hogy mennyiben volt lehetősége Mossóczy Zakariásnak a *Corpus Juris* szerkesztésekor uralkodói pecséttel hitelesített oklevelek felhasználására.⁶

Miután 2015-ben sikerült találnom egy olyan forrást, ami az eddig feltételezettnél sokkal pontosabban datálja azt, hogy Werbőczy István mikor kapott meg-

4 Mikó: Kéziratos törvénygyűjtemények.

5 Lásd bővebben a VI. fejezetben.

6 Lásd bővebben az V. fejezetben.

bízást a *Tripartitum* elkészítésére, úgy gondoltam, hogy munkámban nem elég csupán a *Hármaskönyvvel* és a *Corpus Jurisszal* foglalkoznom, hanem abban a 16. század közepén összeállított *Quadripartitum (Négyeskönyv)* problematikája is helyet kell kapjon. A historiográfiai összefoglalás mellett a legfontosabb feladatomnak azt tartottam, hogy a mű nagyrészt máig ismeretlen kéziratait feltárjam – elősegítve ezzel egy jövőben elkészítendő kritikai kiadást. Az e tárgyban végzett kutatásaimat az ország egész területén, továbbá a mű 1798. évi kiadásának helyszínén, Zágrábban folytattam, és a nagy budapesti kéziratgyűjtemények – Országos Széchényi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár – mellett az egri líceumban, a sárospataki Református Kollégium könyvtárában, a pécsi Klimó-könyvtárban és az esztergomi Batthyány-gyűjteményben is találtam régi Quadripartitum-kódexeket. Munkámat a Nemzeti Kulturális Alap 2016-ban 10 hónapos kutatói ösztöndíjjal (NKA 201102/02924) támogatta.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt munkatársaimnak: C. Tóth Norbertnek és Lakatos Bálintnak, továbbá doktori disszertációm témavezetőjének: Solymosi László professzornak, valamint opponenseimnek: Thoroczky Gábornak és Tringli Istvánnak, hogy számos tanácsukkal és javaslatukkal segítettek e munka elkészültét. További köszönet illeti a Bölcsészettudományi Kutatóközpont *Arpadiana* könyvsorozatának szerkesztőit, hogy művemet kiadásra méltónak találták, illetve a BTK Történettudományi Intézet tudományos információs témacsoportját a könyvem megjelentetése érdekében végzett munkájáért.

Budapest, 2020. február

A szerző

■ I. A „RÉGI” JOGANYAG ÖSSZEGYŰJTÉSÉRE TETT KÍSÉRLETEK A CORPUS JURIS HUNGARICI MEGJELENÉSE ELŐTT

Werbőczy és a Tripartitum

A hazai történetírás már régen felfigyelt arra, hogy II. Ulászló uralkodása alatt több alkalommal is rendelkeztek arról, hogy a királyság régi joganyagát össze kell gyűjteni.⁷ A vonatkozó törvénycikkelyek 1498-ból, 1500-ból, 1504-ből, 1507-ből és végül 1514-ből valók.⁸ Ezekben a „joganyagot” a következő kifejezésekkel írták le: *consuetudines* (1498, 1500), *iura* (1500, 1514), *decreta* (1504, 1507, 1514) és *statuta* (1504, 1507).

Éppígy régre visszamenő megállapítás, hogy a szokások (*consuetudines*) összegyűjtéséről az 1500 utáni törvényekben nem esik szó, az 1504. évi XXI., illetve az 1507. évi XX. cikkelyek már csupán a „decretumok egybefoglalását” kérik.⁹ Az 1498-ból való dekrétum úgy rendelkezett, hogy a szokásjogot „Ádám mester” (Liszkai Ádám nádori ítélmester) gyűjtse össze és szerkessze egybe.¹⁰ Ezt a munkát, miként az köztudott, végül nem Liszkai, hanem Werbőczy István végezte el, jóllehet azt ma már nem tudjuk eldönteni, vajon Ádám mesternek mekkora része volt benne.¹¹

A szakirodalomban arról, hogy mikor kapott Werbőczy II. Ulászlótól megbízást valamilyen, a hazai jogot egybefoglaló munka elkészítésére, jelenleg kétféle álláspont él egymás mellett. Az egyik Fraknoi Vilmos és Illés József – máig elfogadott –

⁷ *Kovachich*: Notitiae 135.; *Párniczky–Bátyka*: Corpus Juris 31.

⁸ 1498: VI. tc.; 1500: X. tc.; 1504: XXXI. tc.; 1507: XX. tc.; 1514: LXIII. tc. – Millenniumi CJH I.: 598.; 646.; 698.; 702.; 734.

⁹ *Fraknoi*: Werbőczy 60.; *Illés*: Bevezetés 129.

¹⁰ 1498: VI. tc., vö. *Bónis*: Jogtudó értelmiség 338., aki megjegyzi, hogy a dekrétum hiteles eredeti példányainak végén is Liszkai lecta-jele látható („Lecta per M. Adam”, lásd DL 26361., DL 58196.). – A Sopron város levéltárában őrzött egykorú másolaton: „Lecta extitit primordia per magistrum Adam prothonotarium palatiale” (DF 204062.).

¹¹ Liszkai és Werbőczy kapcsolatára lásd *Neumann*: Werbőczy származása 48.

elmélete, amely szerint Werbőczyt a király már 1504 előtt felkérte erre a feladatra.¹² Ezt azzal a már említett ténnyel indokolták, hogy míg az 1498. és az 1500. évi törvények szerint „azokat a szokásjogi szabályokat kell összeírni, amelyeket a legfőbb bíróságnál alkalmaznak”, addig az 1504. évi XXI., illetve az 1507. évi XX. cikkelyek már csupán a dekrétumok összegyűjtéséről szólnak. Ebből az következne, hogy 1504-ben már azért nem kérték a szokásjog összefoglalását, mert Werbőczy időközben megkapta a megbízást. Ez az elmélet egyébként Liszkai esetleges szerepével nem számolt.¹³

A másik álláspont szerint – konkrét adat a megbízás időpontjáról mindaddig nem lévén – csak annyit lehet tudni, hogy a *Tripartitum* az 1514 előtti években készült. Erre az újabb szakirodalom egy részében találtam példát: nem adott meg konkrét évszámot vagy évszámokat sem Bónis György, sem Kubinyi András, és így járt el a *Hármaskönyv* legújabb latin–angol kiadásához írt bevezető tanulmányában Martyn Rady is.¹⁴ Ugyanezt a véleményt támogatta egy közelmúltbéli tanulmányában Tringli István is, aki egyúttal arra is felhívta a figyelmet, hogy nem tudjuk, hogy Werbőczy ténykedése előtt meddig haladt előre a hazai szokásjog összegyűjtése.¹⁵

Magam néhány évvel ezelőtt rábukkantam egy olyan forrásra, amelynek segítségével szerencsére pontosan meg lehet határozni, mikor kapta Werbőczy az ominózus királyi megbízást. Az erről tanúskodó dokumentum Kassa város levéltárában maradt fenn.¹⁶ Összesen hat lap terjedelmű; tizenkét oldalát az utolsó kivételével – amelyen csak pár sor olvasható – végig teleírták. Címe, dátumot tartalmazó záradéka nincsen. Írója a szöveget cikkelyekre tagolta, amelyeket azonban sem címmel, sem számmal nem látott el.

A szöveg, műfaját tekintve nem törvény, de még csak nem is olyasfajta törvénytervezet, mint amilyen az 1514. évi dekrétumból fennmaradt.¹⁷ Rögtön az első pontból kiderül, hogy a nemesség vagy képviselői által a főpapok és főurak részéről előterjesztett cikkelyekre adott válasziratról (*responsio*) van szó. (Semmiképp sem az országgyűlést rendszerint megnyitó királyi proпозиcióra adott *responsió*ról, mivel a szöveg címzettjei a főpapok és a főurak.) Kubinyi András adatgazdag, kiváló tanulmányából kitűnik, hogy a korban az országgyűléseken a főurak és főpapok – tulajdonképpen a tágabb királyi tanács – általában a királlyal együtt és a nemességtől el-

12 *Fraknoi*: Werbőczy 60.; *Illés*: Bevezetés 130.; *Elfogadja pl. Mezey*: Werbőczy 125.; *Kertész*: Kollár-kódex 322.; *Kalotai*: Verbőci 166.

13 *Fraknoi*: Werbőczy 60.; *Illés*: Bevezetés 129–130.

14 *Bónis*: Jogtudó értelmiség 339.; *Kubinyi*: Werbőczy 72–73.; *Rady*: Werbőczy XXXIII.

15 *Tringli*: Kora újkori kodifikáció 78.

16 Kassa város levéltára (Archiv mesta Košice), Supplementum H, III/1. (Knihy nadmestského zákonodárstva), Nr. 3.

17 *Mon. Rust.* 247., lásd a J szíglával jelölt szövegváltozatot. – Szabó András Péter szíves közléséből tudomásom van arról is, hogy a kiadásban J szíglával jelölt variánst megőrző kézirat egy másolata (?) megvan az egykori korponai városi levéltár jelenleg Zólyomban őrzött anyagai közt. E kéziratról semmilyen korábbi kutatásnak nem volt tudomása. (Lásd még a II. fejezetben, az egykoron a Magyar Kamara Számvevőségének birtokában lévő kézirat leírásánál.)

különülten tárgyaltak, jóllehet voltak együttes ülésezések is.¹⁸ Az egyes diéták lefolyására a legfontosabb források a Magyarországon megfordult különböző külföldi követek jelentései.¹⁹ A Kubinyi által idézett nagyszámú forrás között sincs azonban olyan irat, ami a két rend közti tárgyalások egy fázisát teljes terjedelmében megőrizte volna. A most vizsgált dokumentum viszont éppen ilyen, így egy, a korból eddig ismeretlen forrástípusról van szó.

A szöveg összesen tizenhárom pontból, másként szólva cikkelyből áll. Fontos megemlíteni, hogy a fennmaradt példány semmiképp nem azonos azzal, amelyet – feltehetően – végül eljuttattak a főrendekhez. Egy, a szöveg írójától eltérő személy ugyanis több cikkelyen még változtatásokat eszközölt, egy teljes pontot pedig ki is húzott. Ennek az ellenőrző kéznek a működése értelemszerűen szintén egyidejű a *responsio* készültével, hiszen utóbb, annak benyújtása után, de legfőképp az adott országgyűlés berekesztése után már nem lett volna oka javítani a szövegen. A válaszirat fennmaradt példánya tehát egy, a végleges változatot megelőzően készült fogalmazvány, amely azonban már nem sokban különbözik a ténylegesen benyújtott végző változattól.

A forrás, több szempontot is figyelembe véve meglehetősen biztonsággal 1513 januárjára datálható, amikor is – elsősorban a Szreberniki Bánság 1512 őszén bekövetkezett elvesztése miatt – országgyűlést hívtak össze Budára. Erről egy már megjelent tanulmányomban hosszabban is írtam.²⁰ Ezen diéta során került sor a *responsio* benyújtására. A szöveget annak ismeretlen szerkesztője nagyrészt korábbi, Jagelló-kori országgyűlések határozataiból állította össze, amely artikulások újbóli megerősítését a nemesség egy esetleges, török ellen indítandó háborúról való tárgyalás feltételül szabta. (Ezek között egyébként olyan rendelkezés is van, amelyet egyetlen máig fennmaradt dekrétumban sem lehet azonosítani, vagyis a *responsio* erre nézvést is unikális forrás.)²¹ A már korábban megerősítettek mellett azonban egy új követeléssel is előálltak, amely éppen a szokások és törvények összegyűjtésére irányult. Ezeket két pontban fogalmazták meg, amelyeket fontosságuk miatt részleteiben is idézek.

7. pont – „Továbbá mekkora kihágások és hallatlan (hogy így mondjuk) botrányok, azután mekkora vetélkedések és a lelkek számtalan veszedelme merültek fel

18 Kubinyi: Országgyűlések tárgyalási rendje 6.; Lakatos: Tatai országgyűlés.; Lakatos: Haag.

19 Kubinyi: Országgyűlések tárgyalási rendje 4.

20 Mikó: Ismeretlen országgyűlési emlék.

21 Ilyen az egy-egy nyolcados törvényszéken tárgyalásra kerülő perek listájának nyilvánosságra tételéről nyilatkozó artikulus: Item, ex quo octave maiores raro celebrantur, multitudo adeo maxima causarum succrevit, ut vix vigesima aut quadragesima interdum pars causarum in celebratione unius octave levare et discuti poterit, unde plurimi nobilium spe et confidentia levationis et adiudicationis causarum suarum ducti, octavarum celebrationem ad finem usque non sine maximis sumptibus prestolantur, et non levatis neque adiudicatis eorum causis ad propria discedere coguntur, quod ne de cetero contingat, magistri prothonotarii seriem causarum levandarum non solum apud se scriptam habeant, verum etiam in domo iudiciaria parieti affigere teneantur, ut ab unoquoque causante, utrum sua causa levare possit nec ne, series ipsa prospici pariter et discerni queat, ne frustra expensas inexpectantes faciat. – DF 271714., fol. 2v–3r.

eddig nem csupán a pereskedők között, hanem azok között is, akik az ország jogának szakértői ugyanezen ország törvényeinek és szokásainak magyarázatával és értelmezésével kapcsolatban, és mennyi ítélet lett elutasítva a különböző bírók által akkor úgy, most így megszabva, olykor pedig megsemmisítve – mindezt ép ésszel senki sem tagadhatja; olyannyira [ez a helyzet – kiegészítés: M. G.], hogy gyakran hasonló ügyben (az országos bíró urak méltóságát tiszteletben tartva akarjuk ezt kimondani) a pereskedők egyike győz, másika pedig elbukik.”²²

8. pont – „Mivel egyesek a királyság törvényei, mások ellenben szokásai szerint követelték az ítéletet, ezért az ítéletek teljes alkalmatlansága világlott ki, emellett a bíróságra nagy kísérettel bevonuló főurak és mágnások okozta zűrzavar és hibás ítélethozatal is hozzájárult ehhez, a mondott főurak ugyanis látszólag észérvekkkel, valójában azonban sokasággal igyekeztek perüket megnyerni. A bíró pedig, bármit mondjon is a törvény vagy a szokás alapján, mivel azok nincsenek írásba foglalva, mindazokat, amellyel ítéletét igazolja, a sokaság elveti. Ezért [...] mindenek előtt való közügynek láttuk, hogy legyen írott törvényünk, amelynek összeírásáért és az összes dekrétum összegyűjtéséért az elmúlt évi Szent Mihály-napi nyolcados törvényszék végeztével mindannyian, akik akkor jelen voltunk, őfelségének alázatosan könyörögtünk, amely kérésünket őfelsége kegyesen fogadván, annak végrehajtását a tárnokmester által István mesterre bízta. Ezért most uraságaitokat kérve kérjük, hogy ezen ügyben legyenek velünk egyetértőek, és az igazság szeretőiként velünk együtt kérjék a királyi felséget, hogy ígéretét betartva a törvényeket, ha már össze vannak gyűjtve, kegyeskedjék nyilvánossá tenni, az ítélmesterekkel és ülnökökkel felolvasatni, megtárgyalni és megtanácskozni, és azután azokat megerősítve az ítéleteket mindig azok szerint meghozni.”²³

22 Item, quante enormitates et inaudita (ut ita dicamus) scandala, quante deinde contentiones et animarum sepenumero pericula non inter causantes modo, sed inter ipsos quoque iurium regni peritos super interpretatione et intelligentia legum et consuetudinum eiusdem regni hactenus emerserint, quotve iudicia reprobata et aliter ac aliter diversorum iudicum temporibus et in presentis limitata interdumque lacerata fuerint, nemo sane mentis ignorat, ita, ut crebro in simili causa alter litigantium triumphum reportare, et alter (pace salvoque honore dominorum iudicum regni dictum esse volumus) succumbere solet. – DF 271714., fol. 3r.

23 Alii enim secundum legem, alii vero iuxta consuetudinem regni iudicium pro se fieri deposcunt, unde fomes totius incommoditatis iudiciorum erupit, accedit preterea dominorum et magnatum magna cum catherva sedem iudicariam ingredientium turbatio et iurium ac iudiciorum erronea ministratio, qui, dum se ratione superari conspiciunt, multitudine vincere contendunt. Iudex autem, quicquid de lege vel consuetudine dicat, quia scripta non est, eadem verborum sententia, qua dicta sua probat, multitudo illa improbat, quapropter [...] sumpme et pre omnibus rebus internum statum reipublice concernentibus necessarium nobis visum est, ut legem scriptam habeamus, pro cuius conscriptione simul et decretorum omnium comportatione superiori anno octavis festi Beati Michaelis archangeli expiratis, qui tunc aderamus, regie maiestati instantissime supplicamus, quod sua maiestas se libenter facturam obtulerat et hoc exequendo medio domini magistri thavernicorum maiestas sua magistro Stephano commiserat. Proinde et D(ominationes) V(estras) suplices petimus, velint nobis in hac parte consentire, seseque iustitie amatores ostendere et maiestati regie nobiscum in eo supplicare, quo sua sacra maiestas oblationi sue correspondere et leges ipsas, si iam scripte sunt, in publicum dare, atque eas per suos magistros prothonotarios et assessores lectitari, ruminari et calculari facere et tandem illas roborantes iuxta earum seriem iudicia semper celebrari facere gratiose. – Uo.

Számunkra e szövegekből most az a legfontosabb, hogy – a *responsio* 1513-as datálásából kiindulva – a nemesség képviselői az 1512. évi Szent Mihály-napi nyolcados törvényszék zárultával (minden bizonnyal november végén, december elején) kérték az uralkodótól – tegyük hozzá: 1498 óta nyilvánvalóan már sokadára – a törvények összeírását és a dekrétumok összegyűjtését (*conscriptio legis, comportatio decretorum*), aki ezt akkor a tárnokmesteren keresztül Werbőczyre bízta. (Azt, hogy miért éppen a tárnokmesteren keresztül kapta a megbízást, egyelőre nem tudom megmagyarázni. Nincs adatunk arra, hogy Werbőczy valaha is bármilyen funkciót betöltött volna a tárnokmester mellett.²⁴ Lehetséges, bár ez természetesen csupán feltevés, hogy amikor a nemesek a kérvényüket a királynak benyújtották, a tárnokmester volt a legmagasabb jelen lévő méltóság az udvarban.) Ez pedig tudtommal az *első konkrét* adat, amikor Werbőczy törvénykodifikációs feladatáról szó esik. Amennyiben pedig Werbőczy valóban ekkor kapta először megbízását, és ennek eredménye lett a *Hármaskönyv*, akkor ezt szűk két év alatt összeállította. Ha ezt valaki túllontúl rövid időnek ítélné, akkor két dologra hívom fel a figyelmét. Egyrészt nem gondolhatjuk, hogy Werbőczy tízéves országbírói ítélőmesteri múlttal a háta mögött mintegy kezdőként fogott volna hozzá a munkához. (Arra, hogy csak egy korábbi megbízás megerősítéséről lenne szó, a szöveg nem utal.) A másik pedig – amiről már fentebb szó is esett –, hogy nem tudjuk, hogy Werbőczy „elődje”, Liszcai Ádám mekkora anyagot gyűjtött egybe, amelyet utóbb Werbőczy is felhasználhatott.

Visszaulva a szakirodalom régóta zajló vitájára arról, hogy mikor is kezdett Werbőczy a *Hármaskönyv* összeállításához, számomra egyértelműnek tűnik, hogy Fraknoi és Illés elmélete az új forrás ismeretében semmiképp sem tartható. Egyrészt a *responsio* vizsgált cikkelye kifejezetten problémaként utal arra, hogy a „törvények” (*leges*) mellett a „szokások” (*consuetudines*) sincsenek írásba foglalva. Semmi jele annak, hogy egy, a szokásjogot összefoglaló konkrét mű már egy évtizede készülne. Másrészt Werbőczy feladata, mint láttuk, nem pusztán a dekrétumok összegyűjtése, hanem a törvény(ek) összeírása is, mert a szöveg szerint a nemesség „szükségesnek látta, hogy létezzen írott törvény” (*necessarium nobis visum est, ut legem scriptam habeamus*). Harmadsorban az is kiderül a szövegből, hogy minderre az egységes és egyenlő jogszolgáltatás miatt volt szükség, mert „írott törvény” nem lévén, a főurak gyakorta valóságos sereggel érkeztek a tárgyalásra, így küzdvén ki maguknak a kedvező ítéletet. A cikkely kifejezetten kéri a királyt, hogy amennyiben a mű elkészül, vizsgálják át az ítélőmesterek és az ülnökök (*assessores*), majd az uralkodó erősítse meg, és az ítéleteket attól fogva aszerint hozzák. A *lex scripta* tehát valójában egy olyan gyűjteményt jelentett, amelyet a bíróságok tudnak használni. A *Tripartitum* pedig pontosan megfelelt ezeknek az igényeknek. A forrásból továbbá az is világosan kiderül, hogy a törvények és szokások írásba foglalása elsősorban a (köz)nemesség érdeke volt. Az elmondottak tükrében úgy vélem: arra, hogy Werbőczy 1504 előtt

24 Neumann: Werbőczy származása; Kubinyi: Werbőczy.

kezdett volna neki a munkának, semmilyen bizonyíték nincsen. Ellenben pontosan megfelel a *Hármaskönyv* annak, amit 1512-ben a *lex scriptával* szemben megfogalmaztak, és amelynek az elkészítését akkor kétségtelenül órá bízták. Amíg tehát olyan forrás nem bukkan elő, amely mégis azt igazolná, hogy már korábban is feladatául kapta egy, a hazai (szokás)jogot összefoglaló mű elkészítését, addig az 1512. év végét kell ennek dátumául elfogadnunk.

Mint az köztudott, Werbőczy a munkáját az 1514. évi parasztháborút lezáró országgyűlésen mutatta be. Ugyan elkészült hozzá a királyi megerősítés, valójában hivatalosan nem emelkedett törvényerőre, mert elmaradt a példányok „sokszorosítása”, megpecsételése és az egyes vármegyéknek való megküldése.²⁵ A királyi megerősítés hiánya ellenére azonban a *Tripartitum* a középkoron messze túlmenően a legforgatottabb joggyűjtemény lett.²⁶ Népszerűségét a kiadások száma is jelzi. Werbőczy a munkát 1517-ben kinyomtatta Bécsben,²⁷ majd Mohács után ugyanott még négyszer: 1545-ben,²⁸ 1562-ben,²⁹ majd – Zsámboky János kiadásában – 1572-ben³⁰ és 1582-ben³¹ is megjelent. A *Tripartitum* Erdélyben is érvényes volt: 1571-ben Kolozsvárott is kiadták latinul,³² néhány évvel korábban pedig két magyar nyelvű kiadása is elkészült (1565, Debrecen; 1568,³³ Debrecen[–Gyulafehérvár?]).³⁴ A mű 1562-től 1582-ig, vagyis húsz esztendőn belül hétszer jelent meg, 1574-ben ugyanis Ndelicen, horvát fordításban is kiadták.³⁵

A Hármaskönyv megújítása: a Quadripartitum

Még jóval azelőtt, hogy Mossóczy a *Corpus Juris* összeállításához hozzákezdett volna, 1548-ban nekifogtak a *Tripartitum* korszerűsítésének az uralkodó, I. Ferdinánd kívánságára. Az ez évben kiadott dekrétum XXI. cikkelye ugyanis úgy fogalmaz, hogy az uralkodó több jogtudó személlyel vizsgálta át az „ország jogát”, akik munkájukat már a következő, a nádorválasztás ügyében tartandó országgyűlésen

25 Bónis: Jogtudó értelmiség 339.

26 Werbőczyvel és a *Hármaskönyv*vel kapcsolatban a mű megjelenésének 500. évfordulóján két nagyobb tanulmánykötet is megjelent: *Máthé: Werbőczy; Csehí–Szabó–Schanda–Varga: Hármaskönyv*.

27 RMK III. 214. sz.

28 RMK III. 362. sz.

29 RMK III. 486. sz.

30 RMK III. 619. sz.

31 RMK III. 704. sz.

32 RMNy 317. sz.

33 RMNy 207. sz.

34 RMNy 255. sz.

35 RMNy 354. sz. – A *Hármaskönyv* anyanyelvű fordításairól kiváló elemzést adott Péter Katalin egy közelmúltbéli tanulmányában: *Péter: A Tripartitum anyanyelvű fordításai. A Tripartitum erdélyi érvényéről legújabbán lásd Bogdándi: Erdélyi központi bíraskodás 134. A horvát fordításról részletesen lásd Varga: Horvátország és Szlavónia 167–182.*

mutassák be.³⁶ A határozat nyomán Gregoriánczi Pál zágrábi püspököt,³⁷ Újlaky Ferenc királyi helytartót és győri püspököt,³⁸ Mérey Mihály személynököt, Szarvaskendi Sibrik Gergely királyi tanácsost (egykori harmincadelnököt és felügyelőt),³⁹ Kamarjai Tamás alországbíró,⁴⁰ Pókateleki Zomor János jogügyigazgatót (a későbbi személynököt)⁴¹ és Martinus Bondenarius bécsi prépostot, mindkét jog doktorát bízták meg a munkával, a *Quadripartitum* összeállításával.⁴² Az új mű szerkesztése azonban lassan haladt előre. Ezért két évvel később, 1550-ben, az országgyűlésen új határozatot fogadtak el arról, hogy a szerkesztőknek magasabb fizetést utaljanak ki, hogy a munkájukkal mielőbb elkészüljenek.⁴³ Ugyanezen diéta törvénykönyvének egy másik cikkelyében pedig részletesen megfogalmazták, hogy mihelyest a mű elkészül, minden megyéből küldjenek egy-egy jogban jártas nemest, akik a főpapokkal, bárókkal és ítélőmesterekkel együtt vizsgálják meg és vitassák meg a szöveget. Amennyiben mindezt elvégezték, az uralkodó országgyűlést fog összehívni, ahol a munkát nyilvánosan bemutatják. A hatályba lépés utolsó feltételeként a véglegesített és hivatalossá tett változat vármegyéknek való megküldését írták elő.⁴⁴

A mű elkészültét az 1553-as esztendőhöz szokás kapcsolni, ugyanis az ekkor ülésező országgyűlésen hallunk először arról, hogy a szerkesztők azt a diétának bemutatták. Itt az a döntés született, hogy előbb a megyék, városok és káptalanok által delegált jogászok fogják a főrendekkel együtt megtárgyalni, majd az uralkodó elé terjesztik újabb vizsgálatra. Annak végeztével tervezték a művet a soron következő diétán bemutatni.⁴⁵

A munka azonban több ponton kivívta a bécsi udvar nemtetszését.⁴⁶ Ennek következtében megvitatására a hazai jogászok előtt minden valószínűség szerint sor sem került. Ugyan az 1563. évi dekrétum XXX. cikkelye ismét előírta a *Négyeskönyv*

36 Millenniumi CJH II. 230.

37 *Lukinović*: Pavao Gregorijanec.; *Jánosi*: Gregoriánczi Pál.; *Varga*: Gregorjanci Pál.

38 *Sugár*: Egr püspökök 254–258.

39 *Ember*: Újkori magyar közigazgatás 77., 99., 131., 210–212.

40 *Ember*: Újkori magyar közigazgatás 78. – Lásd még: Lettere di principi 134–135. (XXII/1. sz.)

41 *Nagy*: Magyarország családai XII. 429.

42 Az OSZKK Fol. Lat. 512. jelzetű kódexének fol. 8r oldalán olvasható dedikáció szerint: „Invictissimo ac Potentissimo Principi et Domino do(mi)no Ferdinando, Divina favente clementia, Romanorum, Hungariae etc. Regi Infanti Hispaniarum, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae: Principi Optimo et clementissimo. Paulus de Gregoriancz, D.D. Zagrabien(sis) et Franciscus ab Uylak, V(est)rae Ma(ies)t(at)is in Regno Hungariae Locumtenens, Jauriensis Eccl(es)iarum E(pisco)pis, Michael de Mere Personalis praesentiae Ma(ies)t(at)is V(est)rae In Iudicis Locumtenens, Gregorius Sibrik de Szaruas Kend Consiliarii, Thomas de Kamarya Vice Iudex Curiae, Joannes Zomor de Pokatheleke, Director causarum Maiestatis V(est)rae ac Martinus Bondenarius, Juris Utriusque Doctor, Praepositus Viennen(sis), et ibidem Archigymnasii Cancellarius, suorum servitiorum humillimum commendationem. Posonii Millesimo quinquagesimo secundo.”

43 1550. évi X. tc. – Millenniumi CJH II. 260. Vö. *Illés*: Bevezetés 265.

44 1550. évi XI. tc. – Millenniumi CJH II. 260. Vö. *Illés*: Bevezetés 265. – Mint láttuk, éppen ez maradt el a Hármaskönyv esetében.

45 1553. évi XV. tc. – Millenniumi CJH II. 346. Vö. *Illés*: Bevezetés 268.

46 *Illés*: *Quadripartitum* 13–14.

felülvizsgálatát, ám semmi nyoma annak, hogy erre valóban sor került volna.⁴⁷ A *Quadripartitum* két és fél évszázadig kéziratban maradt.⁴⁸

Magának a *Quadripartitum*nak a felépítésével, a *Hármaskönyvhöz* való viszonyával többek alaposan foglalkoztak már, így ennek részletes tárgyalásába e helyütt nem kell bocsátkoznom.⁴⁹ Röviden csupán annyit jegyzek meg, hogy a szerkesztők munkájuk során mindvégig a *Tripartitum* felépítését követték, ám a *Hármaskönyv* első részét kettéválasztották: az első részbe vették a király és a nemesek jogát, míg a másodikba az országos nemesi magánjogot.⁵⁰ Ebből a kettéválasztásból ered a *Négyeskönyv* elnevezés. Az, hogy ettől eltekintve megtartották a *Tripartitum* szerkezetét, Werbőczy művének széles körű ismertségére és elterjedtségére utal.

A *Négyeskönyv* kutatásának történetére csak igen röviden kitérve elsőként azt kell megállapítani, hogy a tárgyban a legnagyobb érdem vitathatatlanul Illés Józsefé. Ő volt az, aki „A *Quadripartitum* közjogi interpolációi” címet viselő, 1931-ben megjelent alapvető munkájában megállapította, hogy a *Négyeskönyv*nek két szövegváltozata van: az egyiket a Werbőczy-féle *Tripartitum* kijavítására felkért jogtudósokból álló bizottság állította össze, a másik pedig ennek több helyütt történt megváltoztatásával, az uralkodóház érdekeinek jobban megfelelő interpolációk eredményeként született meg. A bizottsági változat 1553-ra bizonyosan készen volt, az interpolált változatot ezt követően ismeretlen időpontban, legvalószínűbben az 1553-at követő néhány évben, de mindenképpen Ferdinánd király életében állították össze. Az általa megtalált kódexeket átvizsgálván Illés arról is megbizonyosodott, hogy egyik változatnak sincs meg az eredeti kézírata (sem fogalmazványa, sem tisztázata), de mindkettőből találni vélt 16. századi másolato(ka)t. E régi és az általa ismert összes újabb másolat közti kapcsolatokat is lehetőség szerint feltárta.⁵¹ Eredményeit különböző jogi részterületeken tanítványai: Viczián István és Degré Alajos fejlesztették tovább; az utóbbi a közjogi interpolációk keletkezését – lényegében Illéssel megegyezően – 1553 és 1563 közé tette.⁵²

Illés megállapítása szerint a bizottsági változat legrégebb és legmegbízhatóbb szöveget megőrző kézírata a Nemzeti Múzeum könyvtárának (ma Országos Széchényi Könyvtár) kézírattárában Fol. Lat. 512. jelzeten található, amely 1556 után, de mindenképp a 16. században íródott, és Jankovich Miklós gyűjteményéből került jelenlegi lelőhelyére. A 16–17. század fordulóján keletkezhetett az a kézirat, amelyet a bécsi Nationalbibliothekban forgatott Cod. 8465. jelzet alatt, és amelyik szintén a

47 Illés: Bevezetés 269.

48 Első és máig egyetlen nyomtatott kiadása 1798-ben jelent meg Zágrábban: *Quadripartitum opus juris*.

49 Degré: *Négyeskönyv* 11–19.; Illés: Bevezetés 266–268.; Illés: *Quadripartitum* 14–16.

50 Lásd *Tringli*: *Quadripartitum* 333.

51 Illés: *Quadripartitum*.

52 *Viczián*: *Quadripartitum*. Ismertetését *Döry Ferenctől* lásd: *Századok* 72. (1938) 115–117.; *Degré*: *Négyeskönyv*. Ismertetését *Murarik Antal* tollából lásd: *Századok* 70. (1936) 442–445.; *Degré*: *Négyeskönyv büntetőjogi elvei*. Recenziója *Párdányi Miklóstól*: *Századok* 70. (1936) 456–457.

bizottsági variánst tartotta fenn. A két kézirat közti nagy eltérések miatt a kapcsolatot kizárta. A Nemzeti Múzeum könyvtárában talált további, egyfelől Fol. Lat. 1765., másfelől Quart. Lat. 895.⁵³ jelzeteken őrzött *Quadripartitum*-példányokról viszont meg tudta állapítani, hogy szövegükben a bécsi kódexet követik. Az interpolált változatot két kéziratban lelte fel. Ezek közül az egyiket a budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenesi-gyűjteménye, a másikat pedig a Nemzeti Múzeum könyvtára őrizte. Az utóbbi, Fol. Lat. 525. jelzetet viselő,⁵⁴ 1783-ban készült példánynak azért van jelentősége, mert ez csak a közjogi interpolációkat tartalmazta, míg a Hevenesiféle, 17–18. század fordulójáról való kötet a közjogiak mellett magán- és perjogi változtatásokat is tartalmazott. Egy évvel később két újabb, köz- és perjogilag egyaránt interpolált *Négyeskönyv*-kézirat vált ismertté. Holub József ugyanis Illés könyvét kritika alá véve szintén a Nemzeti Múzeum könyvtárában bukkant kéziratokra, az egyikre Fol. Lat. 3647.,⁵⁵ a másikra Fol. Lat. 1756. jelzeten. Az előbbi 1583-ban, utóbbi a 17. század közepén készült másolat.

A mű kutatástörténetében jelentős esemény volt egy 2015-ben megjelent kötet is, amelyet Máthé Gábor szerkesztett, a benne olvasható tanulmányokat pedig Béli Gábor és Bónis Péter jegyezték. Munkájukban egy olyan, mindaddig ismeretlen *Quadripartitum*-példányt mutattak be, amely bár a 17. század végéről vagy a 18. század elejéről való másolat,⁵⁶ egy bejegyzés alapján feltehetően egy 1573-ban készült *Négyeskönyv*-kópia szövegét őrzi – ennél fogva tíz évvel korábban fogalmazott textust tartott fenn, mint a Holub által felfedezett Fol. Lat. 3647. jelzetű kézirat. A kéziratot a kötet szerkesztői „NK Iv. 1573.” címmel illették,⁵⁷ magam azonban a továbbiakban a tulajdonosként hivatkozott Lázár Tibor hungarikagyűjtőre utalva Lázár-féle példánynak nevezem. Ennek az az oka, hogy valójában több olyan *Quadripartitum*-példányunk is van, ami az 1573. esztendőben készült.⁵⁸ Sajnos a szerkesztők a *Négyeskönyv* kéziratbeli szövegét nem közölték, csupán a hozzá készült tartalommutatót, illetve egy, a kézirat használatát elősegítő tárgyrendszerű mutatót. Ennél fogva magát a szöveget részletesen vizsgálni nem volt módom, ám a kötetben közölt részletek bizonyos következtetések levonását már így is megengedték.

A kézirat szövegének az Illés által felfedezett *Négyeskönyv*-példányokhoz képest az a legnagyobb újdonsága, hogy míg az I. rész első cikkelye pontosan megfelel az interpolált verzióknak, addig a második kapitulum titulusa ugyan megegyezik azokkal, amelyeket az interpolált változatot fenntartó kéziratokból ismerünk, ám maga a szöveg az eredeti bizottsági változat első és második cikkelyét (egy kapitulummá olvasva) követi. Éppígy az I. rész 18. cikkelye: a cím itt is az interpolált változaté-

53 A kézirat 1802-ben már Széchényi Ferenc tulajdonában volt.

54 A kézirat 1802-ben már Széchényi Ferenc tulajdonában volt.

55 Provenienciájára és más kéziratokkal való kapcsolatára lásd *Fülep*: Feketehalmi oklevél 247–254.

56 Béli Gábor megállapítása. *Béli*: *Négyeskönyv* 306.

57 Feloldása: N(égyes)K(önyv) I(nterpolált) v(áltozat) 1573.

58 Mindezt lásd a továbbiakban, az egyes *Négyeskönyv*-kéziratokat bemutató részben.

nak felel meg, ám magának a fejezetnek a szövege ismét csak a szerkesztőbizottság által megállapított eredeti textust követi. Az Illés által kiemelt harmadik jelentős közjogi interpoláció, a nádori cikkelyek esetében viszont a Lázár-féle példány az interpolált szöveget tartotta fenn.

Mindebből Béli Gábor legfontosabb következtetése az volt, hogy a közjogi interpolációk „egy-egy tárgyat érintettek a *Quadripartitum* eredetijében, és ezek az interpolált szövegelemek összegződtek utóbb újabb változatokban, ami azt feltételezi, hogy az eddig azonosítottak mellett a *Négyeskönyv*nek több és többféle változata jöhetett létre – másolatok és átiratok eredményeképpen – a XVI. század végéig, a XVII. század elejéig.”⁵⁹ Mindennek alátámasztására – Illés nyomán – az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Fol. Lat. 525. jelzetű kódexét is felhasználta, tudván, hogy ez az interpolált változat egyvalamiben eltért a többi, Illés által ismeretett kézirattól: a nádori cikkelyeket ugyanis nem interpolált formában, hanem a bizottsági változatnak megfelelő szöveggel hozta. Valójában a Fol. Lat. 525. az interpolációkat illetően még közelebb áll a Lázár-féle példányhoz, mint Béli Gábor Illés írása nyomán gondolta. Nemcsak arról van ugyanis szó, hogy az utóbbi az I. rész 2. és 18. cikkelyében, míg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kézirat a nádori cikkelyek esetében tartotta fenn az eredetihez közel álló szöveget. A Fol. Lat. 525. eredetijének vizsgálata során kiderült ugyanis, hogy ez a kézirat az I. rész 2. cikkelyében is átvett mind interpolált, mind eredeti szövegből részeket.⁶⁰ Mindebből egyértelmű, hogy a Fol. Lat. 525. jelzetű kézirat által fenntartott szövegben valójában éppúgy keverednek a bizottsági és az interpolált változatok, mint a Lázár-féle példányban. Mindkét kézirat egyaránt bizonyíték arra, hogy az Illés által elkülönített két *Quadripartitum*-változat mellett a kettő között álló, közjogilag csak „részben” interpolált példányokkal is számolni kell.⁶¹ De mit is tudunk a közjogi interpolációk keletkezéséről? Illés, Degré és Béli – egymással egyébként nagyrészt egyező – álláspontját⁶² már ismertettem. Régtől fogva létezik azonban egy ettől markánsan eltérő vélemény is. Az 1945-ben elhunyt neves jogász-jogtörténész Baranyai Béla egy hosszabb tanulmányáról van szó: ebben egyfelől számos újabb *Quadripartitum*-kéziratról adott hírt – ezekről majd még szó esik –, másfelől archontológiai és korábban ismeretlen okleveles adatok alapján arra jutott, hogy a szerkesztőbizottság által megállapított eredeti szöveg, illetve az interpolált variáns csaknem egy időben keletkezett, és 1553-ra már *mindkettő* készen volt.⁶³

59 Béli: *Négyeskönyv* 326., vö. még 347. is, ahol az 1563. évi törvénykönyvből kiindulva egyes interpolációk keletkezését erre az időszakra teszi.

60 Illés: *Quadripartitum* 35. A szerző tévesen írta azt, hogy az interpolált szövegek mindegyikéből hiányzik az Aranybulla szövege, ugyanis a Fol. Lat. 525-ben teljes terjedelmében megvan.

61 Ez a Fol. Lat. 525. alapján Illés számára is feltehetően kiderült. A fő mondandója – ti. a két szövegváltozat elkülönítése – mellett azonban erre a részkérdésre nyilván nem óhajtott kitérni. Degrének szintén feltűnt a probléma (*Degré: Négyeskönyv* 24–25.), de nem írt róla bővebben.

62 Ti. hogy az interpolációk 1553 után, de még Ferdinánd uralkodása alatt készültek, és feltehetően több szerzőhöz köthetők.

63 Baranyai: *Quadripartitum*.

Mindezek ismeretében adódik a kérdés, hogy miként lehetne – vagy lehet-e egyáltalán – az eltérő álláspontok között dönteni. A probléma nem elbagatellizálható, hiszen a *Négyeskönyv* megszületésének nem kellően ismert folyamatát lehetne ily módon tisztázni. Nekem a kérdésre jelen pillanatban nincs válaszom, viszont a továbbiakban arra szeretnék ötleteket adni, hogy a *Quadripartitum*-kutatás milyen irányban haladva juthatna újabb eredményekre.

*

Elsősorban fel kell kutatni a mű mindkét változatának fennmaradt kéziratait. Ennek során mindazon példányokra tekintettel kell lenni, amelyek az 1798-as Novoszel-féle kiadást megelőzően készültek el. Mindehhez Baranyai Béla alapvető tanulmánya, továbbá a rendelkezésünkre álló könyvtári katalógusok és levéltári repertóriumok jó kiindulópontot nyújtanak. Jelenlegi tudomásom szerint az Országos Széchényi Könyvtárban az Illés és Holub által ismertetett hat köteten kívül további öt *Négyeskönyv*-példányt őriznek, amelyek között két régi, 16. századi példány is található.⁶⁴ Budapesten az Egyetemi Könyvtár az Illés által használt Hevenesi-féle kéziraton kívül három további *Quadripartitum*-ot őriz, amelyek közül a legrégebbit a 17. század elején másolták.⁶⁵ A pécsi Klimó-gyűjteményben szintén van egy 17. században készült kötet.⁶⁶ Az esztergomi Batthyány-gyűjteményben egy írása és vízjelei alapján nagyon régi, 16. századból való kéziratot találtam.⁶⁷ Az egykori egri líceum könyvtárában egy szintén a 16. századra visszavezethető kéziratot láttam.⁶⁸ A sárospataki Református Kollégium könyvtára is őriz egy, a 17. század közepéről való *Négyeskönyv*-példányt.⁶⁹ Mivel a felsorolt kéziratok száma bőven meghaladja az eddig rész-

64 A 16. századi kéziratok jelzete: Fol. Lat. 4102. (bővebben lásd alább a kéziratok leírásánál); Fol. Lat. 4512. (bővebb ismertetését és a Holub által megtalált Fol. Lat. 3647. jelzetű kézirattal való összevetését lásd alább a kéziratok leírásánál, és vö. még *Fülep*: Feketealmi oklevél 247–254.). További kéziratok: Fol. Lat. 4354. (1680-ban készült másolat, bővebben lásd alább a kéziratok leírásánál); Fol. Lat. 4619. (másolat a 18. sz. elejéről, Skublics Imre ex librisével); Quart. Lat. 3328. (korábban a keszthelyi Festetics-könyvtárban).

65 E kézirat jelzete: B4 (bővebben lásd alább a kéziratok leírásánál). A két másik kézirat jelzete: B1 (bővebben lásd a kéziratok leírásánál) és B5 (17. vagy 18. századi másolat, csak az I. és a II. könyv szövegét tartalmazza).

66 Említése: *Baranyai*: *Quadripartitum* 85. Jelenleg is megvan a pécsi egyetem könyvtárában, lásd *Móro*: *Klimo-könyvtár* 503.

67 Jelzete: Cat. VI., Tit. II. a. Bővebben lásd alább a kéziratok leírásánál. Vö. még *Beke*: *Batthyány-gyűjtemény* 58.

68 Bővebben lásd alább a kéziratok leírásánál. Említést tett róla már Baranyai Béla is (*Baranyai*: *Quadripartitum* 84).

69 *Börzsönyi*: *Kéziratokkatalógus* 363.

letesebben vizsgált kötetek számát, és a lista nyilvánvalóan így sem teljes,⁷⁰ aligha kell a forráskutatás perspektíváit bővebben részleteznem.⁷¹

Ezt követően lehetne az interpolációk szövegével foglalkozni. Nem elég azonban az Illés által kiemelt helyekre koncentrálni, hiszen épp ő hívta fel arra a figyelmet, hogy további rövidebb közjogi változtatások is történtek az eredeti bizottsági szövegben. Ezeket külön tanulmányban kívánta feldolgozni,⁷² ami azonban utóbb elmaradt – ezeket az interpolációkat tudtommal azóta sem gyűjtötték össze. A perjogi interpolációk esete szintén nem tisztázott. Illés és Degré egyaránt úgy vélték, hogy ezek a változtatások függetlenek a közjogiaktól, és minden bizonnyal több szerző munkái.⁷³ Ugyanakkor egyszerűen „perjogilag interpolált” kéziratokról beszélnek, és nem tették világossá, hogy ezek minden kéziratban egységesen ugyanott jelennek-e meg, vagy éppen ellenkezőleg, nem egy időben készültek, és jelentős különbségek vannak a kötetek között. Ezek elemzése nyilvánvalóan sokat segítené a kéziratok közötti kapcsolatok feltárása során is.

Mindezeket követően érdemes a figyelmet a közjogilag „részben” interpolált kéziratokra fordítani. Jelenleg két ilyen ismerünk: a Lázár-féle példányt, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 525. jelzetű kéziratát. Ezek jelentősége a bővebb közjogi interpolációk keletkezése szempontjából vitán felüli, hiszen amennyiben be lehet bizonyítani, vagy épp meg lehet cáfolni, hogy ezek a szövegváltoztatások egy időben készültek, az döntene Illés József, Degré Alajos, Béli Gábor, illetve Baranyai Béla erről leírt, egymással ellentétes álláspontjai között. Önmagában a két kézirat tanúsága nem perdöntő, ugyanis mindkét esetben 18. századi, tisztázatlan jellegű másolatokról van szó. Márpedig ekkor már láthatólag tudtak a két eltérő változatról,⁷⁴ amelyre a legjobb példát a budapesti Egyetemi Könyvtár B1 jelzetű kézírata szolgáltatja. Ezt egy közjogilag interpolált változatról másolták le 1733-ban, utóbb azonban egy korrektor például a nádori cikkelyek szövegét a bizottsági variáns alapján kisatírozások, a sorok közé és margóra írt beszúrások révén részben kijavított-

70 Baranyai Béla több további kéziratot is megemlített, amelyeknek magam egyelőre nem tudtam a nyomára akadni. Kovachich nyomán szólt egy, az Esterházy hercegek „gyűjteményében” őrzött kötetéről. Ezt az Országos Levéltárban őrzött hercegi levéltárban nem találtam meg, ám lehetséges, hogy az Esterházyak könyvtárában volt, és a Kovachich korában szintén az ő birtokukban lévő két, 16. századi kézíratos törvénygyűjteményhez hasonlóan lappang. Ezeket lásd alább a II. fejezetben. Másfelől a gyulafehérvári „Batthyaneum” kéziratáról, amelyet azonban annak kézirat-katalógusában nem találtam meg: *Szentiványi*: Catalogus. Végül egy, egykoron a Kukuljevics-gyűjteménybe került kéziratról. – Egy helyütt tizenegy további *Négyeskönyv*-kéziratról írt. (*Baranyai*: Quadripartitum 85.) – A példányok nagyszámán egyébként felesleges lenne csodálkozni, hiszen nyilván a szerkesztőbizottság összes tagjának volt példánya, amelyekből utóbb másolatok készültek.

71 Az általam megtalált vagy megvizsgált kéziratok leírását lásd a következő részben.

72 *Illés*: Quadripartitum 28.

73 *Illés*: Quadripartitum 28–29.; *Degré*: Négyeskönyv 26.

74 Példa erre az a kézirat, amelyet Johannes Leßkocz másolt le 1680-ban egy bizottsági változatot fenntartó kötet nyomán. Utóbb, a 18. században az „előszó” és az első könyv közé befűzték az első két cikkely interpolált változatát is. Így jelenleg az I. könyv első és második cikkelye kétszer szerepel a kötetben: előbb az interpolált változat a 12. és 13. lapon, majd ezt követően a bizottsági variáns. – Bővebben lásd alább a kéziratok leírásánál.

ta.⁷⁵ Amennyiben erről a példányról utóbb készült másolat, az már értelemszerűen „keverten” tartalmazta a bizottsági és interpolált variánsokat. Amíg tehát efféle, részben eredeti bizottsági, részben köz- (és per-?) jogilag interpolált szövegeket fenntartó kéziratból nem kerül elő 16. századi, lehetőleg azon belül is időben 1553-hoz viszonylag közel eső példány, az évszázadokkal későbbi másolatok tanúságát érdemes kellő óvatossággal kezelni.

Végül, ám nem utolsósorban, a kéziratok mellett a levéltári kutatások fontosságára is utalnom kell. Jóllehet az I. Ferdinánd-kori országgyűlések emlékanyagát Fraknói Vilmos szerkesztésében már a 19. század végén kiadták,⁷⁶ napjaink összehasonlíthatatlanul jobb kutatási lehetőségei e korábbi kiadványok kiegészítését is lehetővé teszik. Nekem is sikerült nemrégiben egy olyan új forrást találnom, amelyik még értelmezésre vár a *Quadripartitum* korai történetében.⁷⁷ Ez azonban csupán egy példája azoknak az eredményeknek, amelyek egyes levéltári fondok szisztematikus áttanulmányozásától várhatók.⁷⁸

A Quadripartitum kéziratos példányai

Mivel a mű kéziratának nagy része mindmáig ismeretlen volt a történészek és a jogászok számára, vagy legalábbis nem készült róluk semmiféle leírás, a jövőbeni kutatás elősegítésére a továbbiakban ezt fogom pótolni.⁷⁹ A következő jegyzékben a kéziratok több csoportra bontva következnek. A kódexek strukturális összehasonlításával magam ugyanis az eddig bevett kettőnél több kategóriát tudtam elkülöníteni, jóllehet alapjukat továbbra is Illés csoportosítása képezi. Vannak először is azok a kéziratok, amelyek közjogi interpolációk nélkül megőrizték a *Négyeskönyv* textusát (1. csoport). Jelenleg négy ilyen kötetet ismerek, közülük a legkorábbi az az Illés által is regisztrált példány, amelyik sokáig a bécsi Nationalbibliothekban volt, majd 1934-ben az Országos Széchényi Könyvtárba került. A 17. századból van még három másolat, amelyek közül kettőről pontosan tudjuk, hogy mikor készült el. Mivel, mint láttuk, a *Négyeskönyvet* egy egész „bizottság” szerkesztette, abból bizonyára eredetileg is több példány készült. Ennélfogva az is lehetséges, hogy e négy kötetnek filoló-

75 A quart alakú kézirat 1762-ben került a nagyszombati jezsuita kollégium tulajdonába. 1733 és 1762 közti története éppúgy ismeretlen, mint a megrendelője és másolóinak személye. – Bővebben lásd alább a kéziratok leírásánál.

76 Az 1874-ben indult „Magyar Országgyűlési Emlékek” című sorozat első négy kötetében.

77 Az 1554. évi pozsonyi országgyűlés királyi előterjesztéséről van szó, amelyben Ferdinánd király ismét felvetette a *Quadripartitum* ügyét. Kiadását lásd *Mikó: Magyar és Erdélyi Országgyűlési Emlékek* 76–81.

78 E helyütt kell utalnom pl. a Magyar Országos Levéltárban jelenleg is folyó nagyszabású digitalizálási munkálatokra, amellyel az 1526-ig már online elérhető oklevél-adatbázist az 1570-es évekig bővítik – tehát az a *Négyeskönyv* kutatásban legérdekesebb évek anyagát tartalmazni fogja.

79 A kötetek legnagyobb részének leírását a 2018. november 29. – december 1. között Egerben megrendezett „Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig” című konferencián tartott előadásomra („A Quadripartitum problematikája”) készítettem el.